

Андрій Бойда

ОСНОВНІ ЮРИДИЧНІ ПРОЦЕСИ ЩОДО ПОСМЕРТНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ В.І. ПОРАЙКА в 1954–1957 рр.

DOI: 10.58407/litopis.230209

© А. Бойда, 2023. CC BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7062-1978>

*Метою статті є дослідження та аналіз подій довкола реабілітації колишнього заступника голови ради народних комісарів УРСР в 1930–1937 рр. та генпрокурора в 1927–1930 рр. Василя Івановича Порайка (1888–1937) і його дружини, екс-редактора відділу дошкільної літератури у виданні «Радянська школа» (м. Київ) Надії Дмитрівни Порайко-Морозової (1891–?). **Методи дослідження.** Використання методів джерелознавчого аналізу сприяло систематизації первинної інформації (кримінальні справи на В.І. Порайка, Н.Д. Морозову-Порайко, А.А. Хвилю, агентурна справа на П.П. Любченка та інші архівні документи), а використання історико-системного методу дозволило дослідити основні юридичні процедури довкола посмертної реабілітації В.І. Порайка в 1954–1957 рр. та узагальнити отримані відомості. **Наукова новизна.** Проаналізовано наслідки арешту та фізичної ліквідації В.І. Порайка в 1937 р. для його сім'ї в м. Києві в 1937–1939 рр. та для родини в Галичині в 1945–1946 рр. Для якісного проведення дослідження були введені в наукових обіг раніше не опубліковані архівні документи із фондів ГДА СБУ, ГАМО, архіву УСБУ в Івано-Франківській області, ЦДАГОУ та інших архівних відомств України та Російської Федерації.*

Висновки. Процес реабілітації В.І. Порайка (1888–1937), якого безпідставно засудили 24 жовтня 1937 р. в ході сфабрикованої справи проти українських радянських вищих партійних діячів, тривав з 1 листопада 1954 р. по 26 березня 1957 р. Його ініціатором виступила дружина Порайка – Надія Дмитрівна Морозова (Морозова-Порайко), яка також була засуджена як член сім'ї зрадника Батьківщини та відбувала покарання в 1937–1945 рр. в одному із трудових таборів на Колімі. Вимагаючи справедливості ще з 1939 р., вона змогла домогтися бажаного лише в 1957 р. Основною умовою, за якої став можливим процес реабілітації репресованих у сталінських період осіб, була так звана «хрущовська відлига» (1953–1964) – зміна влади в СРСР після смерті Сталіна, викриття культу особи та деяке пом'якшення радянського режиму.

Ключові слова: Порайко, Морозова-Порайко, репресії, реабілітація, ГДА СБУ, ЦДАГОУ.

Російське повномасштабне вторгнення в Україну вранці 24 лютого 2022 р. і його наслідки змушують українське суспільство все частіше переглядати події та проблеми свого минулого. Черговий етап декомунізації, який продовжується і в 2023 р., показує, що довкола історії України радянського періоду ще залишається чимало білих плям. Відтак нагальне завдання українських істориків – користуючись законом про декомунізацію 2015 р., намагатися віднайти певні аналогії минулого із сучасністю, у тому числі в ході широкомасштабного вторгнення РФ в Україну в 2022–2023 рр. Подекуди ми бачимо, що процеси, які відбуваються зараз у ході російсько-української війни (2014 – н. ч.), є віддзеркаленням проблем ХХ ст. Не є винятком і репресії, які провадить російська окупаційна влада на півдні та сході України й навіть всередині власної держави-терориста.

В опублікованій нами статті про причини арешту та фізичної ліквідації генпрокурора в 1927–1930 рр. та заступника голови РНК УРСР в 1930–1937 рр. Василя Івановича Порайка (1888–1937)¹ зроблено спробу деталізувати окремі моменти його життя та діяльності. Зважаючи на те, що суспільний попит на тему репресивної політики СРСР зріс, використовуючи результати власного пошуку матеріалів архівного та історіографічного характеру, обмін досвідом з колегами та отриману за запитами інформацію із фондів ГДА СБУ, ЦДАГОУ, ЦДАВО та інших архівних установ, ураховуючи пропозиції від родичів В.І. Порайка, ми робимо спробу узагальнити матеріал щодо процесу реабілітації цього партійного та державного діяча в 1950-х рр.

Перед тим, як звернутись безпосередньо до процесів реабілітації В.І. Порайка як у судовому, так і партійному порядку в 1954–1957 рр., варто повернутися до обставин, за яких

¹ Бойда А. Причини фізичної ліквідації Василя Івановича Порайка в 1937 р. *Сіверянський літопис*. 2022. № 4. С. 99–114.

у 1937 р. була арештована та репресована його дружина Надія Дмитрівна Морозова-Порайко (1891–?). Без цього важко осягнути всі аспекти, хронологію подій та їх наслідки в цій темі загалом².

Після арешту В.І. Порайка в Києві 13 серпня 1937 р. його рідним стало зрозуміло, що така доля чекатиме й на них. Так, ще до арешту заступника голови РНК УРСР (сучасний аналог віце-прем'єра), його дружина, працівник наркомату освіти, педагог та науковець Н.Д. Морозова (Морозова-Порайко), 25 червня цього ж року була звільнена з посади редактора відділу дошкільної літератури у видавництві «Радянська школа»³.

Арешт В.І. Порайка як одного із керівників «української антирадянської організації» (за звинуваченням слідства) відбувся 13 серпня, рівно через місяць такі ж дії були проведені стосовно його дружини.

У довідці, яку оформив начальник IV відділу управління Держбезпеки при НКВС УРСР капітан держбезпеки А.М. Хатеневер, зазначалося, що в матеріалах слідства щодо діяльності української антирадянської організації «встановлено», що дружина В.І. Порайка є активною учасницею цієї спілки. Фактичним приводом для арешту Н.Д. Морозової-Порайки були свідчення, які дала її сусідка Г.В. Терезанська-Гладкова – колишній редактор соціально-економічної літератури при Партвидавці при ЦК КП(б)У та дружина А.А. Хвилі⁴. Сім'я Хвилі проживала в тому ж будинку, що й Порайки (подружжя Порайків – у кв. № 10, Хвилі – у кв. № 12 будинку № 5 на вулиці Чудновського, нині – Терещенківська)⁵. Довідка була складена без зазначення конкретної дати, що говорить про прагнення службовців каральної системи виконати та перевиконати поставлений Москвою план щодо арештів та розстрілів «ворогів народу» – невідгидної центру національної еліти.

Відповідно до внутрішньої постанови IV-го відділу УДБ НКВС УРСР від 13 вересня 1937 р. оперуповноваженим цього відділу Гольдманом були оглянуті матеріали про обвинувачення громадянки Морозової-Порайки Надії Дмитрівни в злочинах, передбачених ст. 54 (п. 8 та п. 11) КК УРСР, та зроблено висновок про те, що вона «являється активним учасником української антирадянської націоналістическої організації, стоявшей на террористических позициях»⁶.

14 вересня у квартирі Н.Д. Морозової-Порайки проведено обшук, і її було заарештовано, з того ж дня і до закінчення слідства вона перебувала в ув'язненні в спецкорпусі Київської тюрми⁷.

Для Н.Д. Морозової це не було першим позбавленням волі – уперше ця жінка перебувала в якості арештантки ще влітку 1920 р. як радянська полонена в польській тюрмі. Імовірно, це сталося в процесі переходу двох бригад ЧУГА на бік УНР та Польщі у квітні 1920 р.⁸ Як і за яких обставин вона потрапила в польський полон і коли була звільнена з нього, невідомо. Єдину згадку про цей факт знайдено в спогадах контррозвідника, полковника УНР і начальника служби охорони Головного Отамана УНР С.В. Петлюри (1920–1928) Миколи Юхимовича Чеботаріва (1884–1972)⁹.

З матеріалів слідства дізнаємося про таке: Надія Дмитрівна Морозова народилася 8 вересня 1891 р. в м. Санкт-Петербург у родині Дмитра та Анни Морозових. В анкеті арештованої вказувалося, що її батько до та після Жовтневої революції 1917 р. був співробітником Балтійської залізниці¹⁰. Із матеріалів ЦГА СПб. відомо, що Дмитро Олександрович Морозов у 1890–1900-х рр. був запасним військовим писарем у начальника Везенберзького повітового військового управління на території сучасної Естонії. Матір'ю Надії Морозової була естонка лютеранського віросповідання Анна Іоганівна (у пізніших документах фігурує як Іванівна) Морозова (1865–?)¹¹.

На момент арешту Н.Д. Морозової її матері було 72 роки, а сину Всеволоду (1927 р. н.) у вересні / жовтні 1937 р. виповнилося 10 років¹². Із матеріалів справи № 40215-фп із фонду 6 ГДА СБУ відомо, що після арешту подружжя Порайків їхній син Всеволод про-

² Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). Ф. 263. Оп. 1. Спр. 36569. Кримінальна справа Надії Дмитрівни Морозової (Морозової-Порайки). Т. 1. 48 арк.

³ ЦДАГОУ. Ф. 263. Оп. 1. Спр. 36569. Кримінальна справа Н.Д. Морозової (Морозової-Порайки). Т. 1. Арк. 5.

⁴ ЦДАГОУ. Ф. 263. Оп. 1. Спр. 36569. Кримінальна справа Н.Д. Морозової (Морозової-Порайки). Т. 2. Арк. 10.

⁵ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). Ф. 6. Спр. 38353-фп. Кримінальна справа Андрія Ананійовича Хвилі. Т. 1. Арк. 6.

⁶ ЦДАГОУ. Ф. 263. Оп. 1. Спр. 36569. Кримінальна справа Н.Д. Морозової (Морозової-Порайки). Т. 1. Арк. 2.

⁷ ЦДАГОУ. Ф. 263. Оп. 1. Спр. 36569. Кримінальна справа Н.Д. Морозової (Морозової-Порайки). Т. 1. Арк. 5.

⁸ Бойда А. Причини фізичної ліквідації Василя Івановича Порайки в 1937 р. С. 103–104.

⁹ Визвольні змагання очима контррозвідника: документальна спадщина Миколи Чеботаріва / Упоряд. та вступ. ст. В.С. Сідак. Київ: Темпора, 2003. С. 38.

¹⁰ Центральный Государственный Архив Санкт-Петербурга. Ф. 4331. Оп. 2. Д. 426. Дело слушательницы Третьего Петроградского института Морозовой Надежды Дмитриевны. Л. 4.

¹¹ Там само.

¹² ЦДАГОУ. Ф. 263. Оп. 1. Спр. 36569. Кримінальна справа Н.Д. Морозової (Морозової-Порайки). Т. 1. Арк. 8.

довжив проживання в наполовину опечатаній квартирі № 10 по вулиці Чудновського, 5 разом зі своєю бабусею Анною Морозовою принаймні до березня 1938 р.¹³ Відомостей про подальшу долю А.І. Морозової та Всеволода Порайка після 1939 р. не знайдено (станом на травень 2023 р.).

У ході слідства Н.Д. Морозову-Порайко було допитано лише один раз – 11 жовтня 1937 р. Допит проводив молодший лейтенант держбезпеки, співробітник IV-го відділення НКВС УРСР О. Морозов. Було поставлено лише декілька запитань стосовно того, чи є вона активною учасницею антирадянської національно-терористичної організації і чи відвідував квартиру Порайків хтось із членів цієї організації? Незважаючи на тиск, який чинив слідчий на підслідну, на кожне із запитань вона дала негативну відповідь. Заперечуючи свою участь у діяльності «антирадянської національно-терористичної організації», вона також відхилила питання слідчого про те, що така спілка взагалі існувала, оскільки вона про неї навіть не чула¹⁴.

Досудове слідство в справі Н.Д. Морозової-Порайко було закінчене 29 жовтня 1937 р. та було передане на розгляд особливої наради («трійки») при НКВС СРСР. Жодних додаткових допитів обвинуваченої або свідків, очних ставок тощо, як у справі В.І. Порайка, проведено не було. Особлива нарада отримала справу 2 листопада 1937 р. В обвинувальному висновку слідчим указувалося, що Морозова Надія Дмитрівна є дружиною активного учасника антирадянської національно-терористичної організації Василя Івановича Порайка – колишнього заступника голови РНК УРСР. Вироком військової колегії Верховного Суду СРСР від 24 жовтня 1937 р. його (В.І. Порайка) було засуджено за першою категорією (до розстрілу). На підставі викладеного, керуючись наказом НКВС СРСР № 486 від 15.08.1937 р., справу про обвинувачення Н.Д. Морозової (1891 р. н.), росіянки, громадянки СРСР, безпартійної, було направлено в розпорядження особливої наради при НКВС СРСР¹⁵.

У виписці з протоколу особливої наради («трійки») при НКВС СРСР від 4 листопада 1937 р. зазначено, що Морозову Н.Д. як члена сім'ї зрадника Батьківщини було осуджено до 8-ми років трудових таборів. Слід зазначити, що в документах слідства та «суду» Надія Дмитрівна фігурує лише за своїм дівочим прізвищем, подвійне прізвище надалі в документах не застосовувалося.

Термін покарання вважався початим з 14 вересня 1937 р.¹⁶ А 6 листопада 1937 р. від VIII-го відділу головного управління держбезпеки НКВС СРСР в однойменний відділ у Київ було надіслано повідомлення про те, що гр. Н.Д. Морозова буде направлена першим етапом, котрий буде йти в ГУЛАГ з м. Києва в м. Томськ, у розпорядження начальниці управління Сибірського табірного управління (СИБЛАГ), а далі – у Наримське спецвідділення табору. Шлях із Києва до Сибіру для Н.Д. Морозової розпочався через кілька днів після оголошення відповідного меморандуму про рішення «трійки» від 4 листопада 1937 р. – 16 листопада о 14 годині 55 хвилин¹⁷.

Незважаючи на те, що квартира була опечатана ще 13 серпня 1937 р., а 17 вересня того ж року було складено повний опис майна в помешканні Порайків, лише 13 березня 1938 р. з опису конфіскованого майна було вилучено усі дамські (жіночі) та дитячі речі, дамський велосипед та меблі, які були передані сестрі Надії Морозової – Валентині. Цей перелік речей надавався як для отримання Валентиною, так і для передачі одягу та іншого вилученого з опису майна для засудженої Надії. Усі інші речі, що не підлягали передачі родичам репресованого подружжя, були конфісковані й реалізовані через київський фінвідділ НКВС УРСР¹⁸.

Арешт та засудження подружжя Порайків негативно позначилися на подальшій долі інших членів сім'ї Василя Порайка – його тещі Анни Іванівни Морозової та сина Всеволода Васильовича Порайка. Ураховуючи те, що майнове становище цієї літньої жінки та малолітньої дитини з часом лише погіршувалося, А.І. Морозова у відчаї написала звернення від 21 березня 1938 р. до генпрокурора СРСР А.Я. Вишинського. Представившись матір'ю арештованої Н.Д. Морозової-Порайко, Анна Іванівна починає звернення з факту арешту своєї доньки 14 вересня 1937 р.

Далі заявниця стверджує, що при арешті доньки з квартири були вилучені готівкові кошти на суму 3000 радянських рублів та облигації на суму в 5200 в тій же валюті¹⁹. Зі

¹³ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 40215-фп. Контрольно-наглядова справа (далі – КНС): особова справа В.І. Порайка. Арк. 24.

¹⁴ Ф. 263. Оп. 1. Спр. 36569. Кримінальна справа Н.Д. Морозової (Морозової-Порайко). Т. 1. Арк. 8–9.

¹⁵ Там само. Арк. 11.

¹⁶ ЦДАГОУ. Там само. Арк. 13.

¹⁷ ЦДАГОУ. Ф. 263. Оп. 1. Спр. 36569. Кримінальна справа Н.Д. Морозової (Морозової-Порайко). Т. 2. Арк. 2.

¹⁸ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 40215-фп. КНС: особова справа В.І. Порайка. Арк. 5–23.

¹⁹ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 40215-фп. КНС: особова справа В.І. Порайка. Арк. 24.

слів авторки, звернення, слідство у справі її дочки не знайшло вини, а осудження відбулося лише як члена сім'ї В.І. Порайка. Протягом останніх 20-ти років Н.Д. Морозова-Порайко постійно працювала, завжди була на відповідальних посадах та, стверджує мати, «*даже была в числе ударниц*». Звертаючись до Вишинського, А.І. Морозова просила розглянути її заяву та повернути їй вилучені при арешті доньки у вересні 1937 р. кошти. Для Анни Іванівни ці кошти були необхідні для проживання, оскільки на момент звернення їй було 72 роки і вона не була працездатною. До вересня 1937 р. вона перебувала на повному утриманні доньки, а після її арешту під опікою А.І. Морозової перебував її внук Всеволод, якому на час подання звернення було 10 років, у них обох не було коштів для проживання. Жінка просила задовольнити її звернення, бо перебувала в матеріальній скруті²⁰.

Цю заяву не розглядав ні генеральний прокурор Вишинський, ні взагалі органи прокуратури, її передали у 1-й спецвідділ НКВС УРСР, до якого аж через рік – 22 березня 1939 р. викликали А.І. Морозову особисто. 26 березня заява була передана начальнику цього ж відділу. 18 вересня 1939 р. на листі була поставлена резолюція про те, що в проханні заявниці відмовити²¹.

7 грудня 1939 р. на ім'я наркома внутрішніх справ СРСР Л.П. Берії в секретаріат цього ж наркомату із Владивостока надійшов лист від Н.Д. Морозової, складений 3 грудня того ж року. У ньому репресована в 1937 р. дружина В.І. Порайка розповідає про свій арешт і стверджує, що особлива нарада («трійка»), не доводячи її вини, висунула їй обвинувачення виключно як дружини засудженого. З чоловіком, як стверджує Н.Д. Морозова, вона прожила близько 17 років і знає його як відповідальну, віддану справі людину, яка все життя присвятила роботі на благо Батьківщини.

Зі слів дружини, Порайко фактично жив тим, чим він займався – своєю роботою. Заявниця доводить, що партія довіряла Порайку всі ці 17 років, оскільки з кожним разом його висували на виконання все важчих і важчих відповідальних завдань. Цією довірою він користувався аж до свого арешту, «*когда был взят НКВД УССР с партбилетом в кармане*». Підстав сумніватись у своєму чоловікові вона ніколи не мала. Окрім того, Н.Д. Морозова-Порайко зауважує: «*Почему я, будучи всегда совершенно самостоятельным работником, независима материально от мужа, почему я должна отвечать за него?*»²²

На цьому моменті Н.Д. Морозова-Порайко згадує, що власну трудову діяльність вона розпочала в 14–15 років, даючи домашні приватні уроки. З 1911 р. (тобто з 20-ти років) Морозова жила цілком самостійним життям як народна вчителька. З 1917-го і до арешту у вересні 1937-го вона працювала в органах наркомосу. За радянської влади Надія Дмитрівна закінчила аспірантуру та отримала звання наукового співробітника. Ці дані підтверджені ї у вищезгаданій анкеті арештованої²³.

Далі вона зазначає про ті можливості, які надала влада їй, дочці стрілочника, про які вона навіть і не мріяла. На знак подяки вона завжди була готова працювати на благо Батьківщини. Скаржниця запитує: «*Разве таковые бывают преступники?*» – і резюмує, що її позбавили всього, і що найстрашніше, – відірвали від неї малолітнього сина, якому на момент арешту матері було лише 9 років. Її позбавили не лише права материнства, а й обов'язку виховувати свою дитину та утримувати стару матір: «*Меня заставили старого и малого бросить на произвол судьбы. Искалечено сразу столько невинных жизней. А за что? Ведь главное, что я ни в чем не виновата...*» Надія Дмитрівна стверджує: незважаючи на те, що звинувачення проти неї безпідставні, її ув'язнення триває вже 3 роки (14.09.1937 – 3.12. 1939 рр.)²⁴.

Насамкінець вона просить відмінити рішення особливої наради НКВС від 4.11.1937 р. в її справі, звільнити з ув'язнення, дати можливість виховувати свого сина та працювати на користь Батьківщини. На момент написання листа Н.Д. Морозова перебувала у Владивостоці з подальшою відправкою етапу до бухти Нагасва на території Магаданської області. Відповідь на своє звернення вона просила надати як їй, так і її матері в Київ, яка проживала по вулиці 25 жовтня, буд. 16, кв. 17 (зараз це вул. Інститутська)²⁵. Наразі невідомо, чи була надана відповідь хоча б на одну із цих адрес. Припускаємо, що звернення Н.Д. Морозової до Берії в 1939 р. залишилося без розгляду.

Тим часом продовжувався певний рух у контрольно-наглядівій справі в межах архівно-кримінальної справи на В.І. Порайка, розстріляного 25 жовтня 1937 р. Зокрема, у слідчу частину НКВС СРСР 27 липня 1939 р. до заступника начальника 1-го спецвідділу

²⁰ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 40215-фп. КНС: особова справа В.І. Порайка. Арк. 24.

²¹ Там само. Арк. 24–25.

²² ЦДАГОУ. Ф. 263. Оп. 1. Спр. 36569. Кримінальна справа Н.Д. Морозової (Морозової-Порайко). Т. 2. Арк. 27.

²³ ЦДАГОУ. Ф. 263. Оп. 1. Спр. 36569. Кримінальна справа Н.Д. Морозової (Морозової-Порайко). Т. 1. Арк. 5.

²⁴ ЦДАГОУ. Ф. 263. Оп. 1. Спр. 36569. Кримінальна справа Н.Д. Морозової (Морозової-Порайко). Т. 2. Арк. 27 зв.

²⁵ Там само.

держбезпеки НКВС капітана Л. Баштакова надійшла службова записка з Києва від заступника начальника слідчої частини НКВС УРСР майора М. Макарова про те, що до нього направляється запит для проведення перевірки інформації у справі арештованого І.Л. Слонимського. Московську установу просили здійснити перевірку архівної кримінальної справи В.І. Порайка²⁶.

У доповненні до запиту повідомлялося, що арештований у Києві колишній заступник наркома лісового господарства Іоанн Львович Слонимський під час слідства дав свідчення про те, що в 1936 р. він був завербований ексзаступником голови РНК УРСР В.І. Порайком для шпигунської діяльності на користь Німеччини та Польщі. Слідство над Порайком велося ГУДБ НКВС СРСР. У зверненні до московського начальства київські співробітники радянської держбезпеки просили надати інформацію про те, чи проходить у справі Порайка арештований ними Слонимський. 8 серпня того ж року проведена перевірка архівно-кримінальної справи Порайка в Москві не підтвердила фігурування Слонимського у справі Порайка як завербованого для шпигунської діяльності²⁷.

Після Другої світової війни репресії продовжилися щодо родини В.І. Порайка в Галичині. Зокрема, 18 лютого 1946 р. була арештована жителька села Тулова Снятинського району Станіславської області, молодша сестра В.І. Порайка Гафія Малофій (Порайко) (1894–1976) за підозрою у співпраці з ОУН²⁸. У ході допиту 22 лютого 1946 р. у Снятинському райвідділі НКВС, який вів молодший лейтенант Назаренко, Гафія Іванівна зазначила, що після арешту в 1937 р. її старшого брата Василя, ексгенпрокурора УРСР, як зрадника Батьківщини, його місце знаходження їй не було відоме. Щодо свого молодшого брата Іллі Івановича Порайка арештована стверджувала, що він був заарештований органами НКВС у 1945 р. як колишній співробітник німецької окупаційної комендатури²⁹.

Гафію Малофій (Порайко) було засуджено 23 червня 1946 р. військовим трибуналом військ МДБ Станіславської області в м. Коломия за ст. 20-54-1-а та 54-11 Кримінального кодексу УРСР до 10 років виправних робіт з пониженням у правах на 5 років і з конфіскацією майна. Суть вироку полягала в тому, що засуджена Г.І. Малофій, не будучи членом ОУН, передавала за дорученням районних представників організації естафети (завдання) для жителів сіл Тулова та Устя Снятинського району, неодноразово годувала повстанців та інколи збирала для них продукти. Термін відбуття покарання вважався з дня арешту – 18 лютого 1946 р.³⁰

З настанням хрущовської «відлиги» термін відбування покарання для Гафії Іванівни було скорочено під час перегляду справи відповідною обласною комісією, який відбувався в 1954–1955 рр. У ході перевірки з'ясовано, що справа сфабрикована снятинським слідством – Малофій не лише ніколи не вступала в жодну організацію, а тим більше, будучи неграмотною, не могла поширювати ані естафети, ані дізнаватися з листівок чи підпільної літератури про діяльність ОУН чи УПА. 28 січня 1955 р. вона була звільнена з табірною ув'язнення, яке відбувала в Дубравлазі МДБ ст. Потьма в смт. Явас в Мордовській АРСР РФСР³¹.

Після відбуття терміну ув'язнення і до кінця своїх днів (1976 р.) Гафія Іванівна проживала в с. Тулова сучасного Коломийського району Івано-Франківської області³².

21 жовтня 1991 р. племінниця В.І. Порайка та Г.І. Малофій, дочка Іллі Івановича Порайка – Гафія Порайко (1926 – серед. 2000-х) – надіслала звернення в Снятинський райвідділ КДБ з проханням реабілітувати свою тітку, яка свого часу її вдовчерила. Підставою для реабілітації стала можливість реалізувати на практиці ст. 1 Закону УРСР «Про реабілітацію жертв політичних репресій» від 17 квітня 1991 р.³³ 21 січня 1993 р. Г.І. Малофій була реабілітована згідно з рішенням прокуратури Прикарпатського військового округу України³⁴.

Отже, ми бачимо, що після фізичної ліквідації Василя Порайка каральними органами СРСР в Києві 25 жовтня 1937 р., репресовані були також члени його родини як у столиці, так і на малій батьківщині – на Снятинщині.

Подальшу долю його молодшого брата Іллі Порайка, якого було заарештовано Снятинським НКВС в 1945 р. як співробітника німецької окупаційної комендатури Снятинського району Станіславської області (30.06.1941 – весна 1944), встановити наразі не вда-

²⁶ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 40215-фп. КНС: контрольна справа В.І. Порайка. Арк. 7.

²⁷ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 40215-фп. КНС: контрольна справа В.І. Порайка. Арк. 8–9.

²⁸ Архів Управління СБУ в Івано-Франківській області (далі – АУ СБУ І-Ф). Спр. 13077. Арк. 107.

²⁹ АУ СБУ І-Ф. Спр. 13077. Арк. 118–119.

³⁰ Там само. Арк. 305.

³¹ АУ СБУ І-Ф. Спр. 13077. Арк. 340.

³² Восвідка Я. Славний земляк [Василь Іванович Порайко]. *Ленінська правда*. 1977. № 168. 25 грудня. С. 2–3.

³³ АУ СБУ І-Ф. Спр. 13077. Арк. 462.

³⁴ Там само. Спр. 13077. Арк. 476.

лося. Олег Ілліч Дроздовський – правнук Іллі Івановича Порайка (1902–1946), розповів, що за сімейними переказами в 1950-х рр., у с. Тулова з'явився невідомий чоловік, який повідомив родичам, що відбував ув'язнення разом з Іллею Порайком. Він не називав точного місця відбування покарання чи ув'язнення, але стверджував, що помер молодший брат Василя Порайка влітку 1946 р. від наслідків катувань співробітниками НКВС в одній із тюрем Західної України³⁵. Не маючи жодних офіційних документів чи матеріалів архівно-кримінальних справ, ми не можемо ні підтвердити ці свідчення, ні спростувати.

Натомість доля Н.Д. Морозової (8.09.1891 – після 1963) відома дещо краще. Вона відбула покарання в повному обсязі – з 14 вересня 1937 по 14 вересня 1945 рр., тобто рівно 8 років. 15 листопада 1945 р. Н. Д. Морозова отримала паспорт в управлінні НКВС по Дальбуду (Державний трест по дорожньому і промислово-будівництву в районі Верхньої Колими) в м. Магадан³⁶. Її попередній паспорт, яким вона користувалася в Україні, був знищений 16 листопада 1937 р. органами НКВС в м. Києві. Отримавши новий паспорт, вона почала працювати, але не за спеціальністю – з 20 жовтня 1945 р. як помічник бухгалтера, з листопада 1947 по березень 1956 рр. – бухгалтером. Місцем роботи Н.Д. Морозової була їдальня № 10 Держхарчторгу Держтресту «Колымснаб» Дальбуду МВС СРСР. Архівні документи свідчать, що Морозову тричі відзначено подяками керівництва за сумлінну працю³⁷.

У серпні 1950 р. Н.Д. Морозова-Порайко вперше отримала право на відпустку на «матеріку» – можливість виїхати за межі Колими. Відпустка розпочалася 17 серпня того ж року, і вже 26 серпня на пароплаві «Ілліч» вона виїхала з Колими. Кінцевим місцем прибуття для Морозової, за офіційними документами, мала стати м. Москва. Ця відпустка згідно з анкетною з відділу кадрів Держтресту «Колымснаб» протривала з 17 серпня 1950 по 23 березня 1951 рр.³⁸ З якою метою Морозова їздила в Москву ще до початку широкої хвилі реабілітації репресованих, невідомо. Однак можна припустити, що ця поїздка могла бути спробою досягти реабілітації як себе, так і Василя Порайка.

Звичайно, що ця стаття не претендує на першість дослідження процесу реабілітації В.І. Порайка як державного та партійного українського радянського діяча. Частково це питання було розглянуто в роботах А.І. Амонса та Л.М. Авраменка³⁹, згадувалося в працях С.І. Білоконя⁴⁰ в рамках дослідження репресій проти співробітників прокуратури та юристів загалом в 1920–1930-х рр. в Україні. Проте детальний огляд процесів довкола реабілітації експрокурора, заступника голови РНК УРСР В.І. Порайка в поєднанні з реабілітацією інших членів його сім'ї зроблено вперше. У цьому дослідженні ми оглядаємо матеріали, які не піддавалися аналізу попередніми дослідниками.

Офіційно процес реабілітації В.І. Порайка почався 1 листопада 1954 р. Саме цього дня його дружина надіслала з м. Магадан, де на той час проживала, заяву до головної військової прокуратури СРСР. У зверненні вона коротко розповіла про походження свого чоловіка та його життєвий шлях, а також дала оцінку тим подіям, які вона пережила в ході сталінських репресій. Вона зазначила, що з довідки від МВС їй стало відомо, що В.І. Порайка було засуджено до 10 років таборів без права на переписку. Де знаходиться її чоловік на цей час, у МВС таких відомостей не було⁴¹.

Звертаючись до керівництва головної військової прокуратури, вона просила переглянути його справу та відповідно реабілітувати. Її не хвилювала та обставина, що з часу засудження пройшло 17 років, Надію Дмитрівну цікавило тільки одне – правда⁴². Влада не повідомила дружині про смертний вирок для її чоловіка, адже Василь Іванович був розстріляний ще 25 жовтня 1937 р.⁴³

17 листопада 1954 р. голова військової колегії Верховного Суду СРСР генерал-лейтенант юстиції О. Чепцов направив на ім'я начальника головного управління міліції при МВС СРСР генерал-лейтенанту М. Стаханову розпорядження про видачу Н.Д. Морозовій відділом РАЦС (імовірно одному з районних в м. Києві) свідоцтва про смерть її чоловіка

³⁵ Свідчення Дроздовського Олега Ілліча. Народився 1969 р. в смт. Кути Косівського району Івано-Франківської області; освіта середня; проживає у м. Саскатун, провінція Саскачеван, Канада. Записано Бойдою А.В. 7.06.2023 р. 9 арк.

³⁶ Государственный архив Магаданской области (далі – ГАМО). Ф. Л-168. Ящ. 419. Д. 5675. Личное дело Морозовой Надежды Дмитриевны. Л. 2–4.

³⁷ Там само. Л. 8.

³⁸ Там само.

³⁹ Амонс А.І. Репресовані генеральні прокурори УРСР. *Радник юстиції*. 2008. № 1 (8). URL: http://www.uar.org.ua/ua/journal/1_8.html?_m=publications&t=rec&id=15343, Амонс А.І., Авраменко Л.М. Репресовані прокурори в Україні: документи, нариси, матеріали. Київ: Істина, 2009. 576 с.

⁴⁰ Білокінь С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР, 1917–1941 рр. Київ, 2000. С. 37.

⁴¹ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 40215-фп. Кримінальна справа В.І. Порайка. Т. 2. Арк. 6.

⁴² Там само. Арк. 6 зв.

⁴³ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 40215-фп. Кримінальна справа В.І. Порайка. Т. 1. Арк. 235.

ка В.І. Порайка. Але правду знову приховали. Голова військової колегії ВС резюмував, що Порайко нібито помер від серцевого удару – паралічу серця 17 листопада 1938 р., відбуваючи покарання⁴⁴. 23 листопада 1954 р. від військової колегії ВС СРСР на адресу Морозової Н.Д. у Магадан надійшло сповіщення про те, що її скарга прийнята в головну військову прокуратуру і справа її чоловіка розглядається⁴⁵.

20 лютого 1955 р. Н.Д. Морозова пише лист до підполковника Біляєва – співробітника головної військової прокуратури СРСР, у якому повідомляє, що її справа не розглядається і відповіді на її скаргу теж немає. Вона звертається до прокурора з проханням прискорити розгляд обох справ – як на неї, так і на її чоловіка. У листі Морозова нагадує Біляєву про особисту зустріч з ним у Москві, де він справив на неї враження порядної та відповідальної людини. На думку репресованої, саме така людина, як Біляєв, могла б просунути справу та закінчити її розгляд на користь репресованих Порайків. Надія Дмитрівна також констатує, що ця реабілітація їй потрібна ще й з особистих причин – вона є обмеженою в правах, а її становище на роботі є непевним, і в будь-який момент її можуть звільнити. Ставлення до неї на робочому місці погане тільки через те, що вона з числа колишніх ув'язнених⁴⁶.

За її переконанням, скорочення на роботі не відбувається лише з тієї причини, що вона є дуже відповідальним працівником. З іншого боку, Морозова переконана, що таке ставлення до неї не завжди зможе врятувати від звільнення. Вона просить прискорити розгляд як справи її чоловіка, так і своєї. У тому, що вони обоє будуть реабілітовані, вона навіть не сумнівалася⁴⁷.

11 березня 1955 р. в заяві керівництву КДБ Н.Д. Морозова просить повернути їй вилучені під час арешту в Києві в 1937 р. особисті речі – диплом про закінчення університету (1916) і свідоцтво (диплом) про закінчення аспірантури (1932). 15 квітня того ж року у відповідь на звернення Н.Д. Морозової начальник відділення КДБ при Раді міністрів УРСР Мельников повідомляв, що під час перевірки справи на неї та В.І. Порайка вказаних документів не виявлено. Зокрема, їх не було навіть в описі майна квартири № 10 на Чудновського, 5, де проживала сім'я Порайка⁴⁸.

9 листопада 1955 р. в.о. помічника головного військового прокурора СРСР майор юстиції О. Голобородько направив вказівку голові КДБ СРСР у справі репресованого В.І. Порайка скаргу від його дружини Н.Д. Морозової. При цьому зазначалося, що в КДБ направляється для розгляду архівно-кримінальна справа Порайка та вищезгадана скарга дружини для проведення додаткового розслідування в порядку ст. 365-370 КПК УРСР. Довідково наводяться дані, ким був і на яких посадах працював В.І. Порайко до свого арешту 13 серпня 1937 р., за що був засуджений військовою колегією ВС СРСР 24 жовтня 1937 р. у м. Києві до розстрілу з конфіскацією майна. Коротко згадана скарга Н.Д. Морозової щодо ініціативи проведення реабілітації в справі В.І. Порайка, що може посприяти аналогічному процесу в її справі⁴⁹.

Відповідно до матеріалів справи Порайка О. Голобородько зазначає, що підґрунтям для засудження Порайка стали його досудові свідчення під час допитів слідством та часткове визнання вини в суді, виписки та копії протоколів допитів із інших кримінальних справ. На суді свідчення свідків не перевірялися, а самого Порайка в судовому порядку не допитали. Також зазначалося, що ст. 200 КПК УРСР у цій справі не була виконаною⁵⁰.

Додатково вказувалося, що в 1934 р. Порайко був начебто завербований в «контрреволюційну терористичну організацію» Юрієм Коцюбинським. У справі він допитаним не був, як і не були допитаними М.М. Попов та Я.І. Якір, з якими Порайко підтримував контакти. Так само не були допитані й ті, кого нібито «завербував» Порайко в цю організацію – В. Легкий, А. Сенченко, І. Мусульбас та М. Михайлик. Не було допитано в процесуальному порядку і тих, з ким Порайко мав організаційні зв'язки у контрреволюційній діяльності – Б.В. Скарбек, С.М. Єнокян та ін. Із цих причин автор вказівки дійшов висновку, що слідство в справі В.І. Порайка було проведено вкрай поверхнево з порушеннями норм КПК УРСР⁵¹.

Відтак постало питання про обґрунтованість засудження Порайка в 1937 р. та проведення додаткової перевірки. Саме тому в. о. помічника головного військового прокурора

⁴⁴ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 40215-фп. КНС: Контрольна справа В.І. Порайка. Арк. 24.

⁴⁵ ЦДАГОУ. Ф. 263. Оп. 1. Спр. 36569. Кримінальна справа Н.Д. Морозової (Морозової-Порайко). Т. 1. Арк. 16–16 зв.

⁴⁶ Там само. Арк. 16–16 зв.

⁴⁷ Там само. Арк. 17 зв.

⁴⁸ ЦДАГОУ. Ф. 263. Оп. 1. Спр. 36569. Кримінальна справа Н.Д. Морозової (Морозової-Порайко). Т. 2. Арк. 29–30.

⁴⁹ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 40215-фп. Кримінальна справа В.І. Порайка. Т. 2. Арк. 1.

⁵⁰ Там само. Арк. 1–2.

⁵¹ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 40215-фп. Кримінальна справа В.І. Порайка. Т. 2. Арк. 2.

СРСР О. Голобородько призначив проведення додаткового розслідування в справі В.І. Порайка. Прокурор особисто визначив 10 пунктів, які включали виконання необхідних процесуальних дій та строк їх виконання – до 20 лютого 1956 р.⁵²

Зокрема, військова прокуратура вважала доцільним: перевірку фактів шпигунської діяльності Порайка на користь Польщі в 1920 р.; підтвердження чи спростування інформації про його ініціативу виводу двох бригад ЧУГА на бік УНР та Польщі; вивчення свідчень усіх осіб, про кого свідчив Порайко або хто свідчив на нього, у тому числі слідство передбачало наведення детальних оглядових довідок у справах щонайменше з півсотні осіб; перевірка фактів вербування Порайком у контрреволюційну організацію названих ним осіб; пошук підтвердження контактів Порайка з агентами розвідок Польщі та Німеччини; перевірка обґрунтованості обвинувачення Порайка у шкідництві в сільському господарстві, промисловості, будівництві автодоріг та зриві планів щодо місцевої протиповітряної оборони у м. Києві шляхом перевірки архівних документів та додаткових допитів свідків; перевірка його біографії на основі документів із партійного архіву в Києві; зняття копій із документів, які характеризують його як із позитивної, так і негативної сторони; встановити дані про подальшу долю осіб, які вели справу Порайка в 1937 р. тощо⁵³.

Першочергово було проведено перевірку відомостей про перехід 2-ї та 3-ї бригад ЧУГА на бік поляків у квітні 1920 р. За довідками, які були подані Центральним державним архівом Червоної армії (ЦДАЧА, нині – Центральний архів Міністерства оборони РФ) та Центральним державним архівом Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР у м. Києві (ЦДАЖР УРСР, з 1992 р. – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України), будь-яких даних, що компрометують Порайка, та інформації про перехід двох бригад ЧУГА на бік поляків знайдено не було⁵⁴.

Для перевірки обвинувачень Порайка в шпигунстві на користь Польщі та Німеччини було здійснено пошук даних на таких фігурантів справи, як: Троян, Максимович, Турянський та Скарбек. На прізвище Троян у Центральному державному Особливому архіві СРСР (ЦДОА СРСР) було знайдено понад 15 осіб, зокрема, у довідці наводилися біографії Вільгельма Трояна – подвійного німецько-польського агента, котрий активно діяв у 1919–1932 рр., та Фелікса Трояна, який був польським шпигуном у 1939 р.⁵⁵

Схожий результат дав пошук документів на фігуранта справи на прізвище Максимович – в архіві знайшлося також 15 осіб. Серед них був Карл Максимович (Саврич) (18.01.1892–17.07.1934), який, згідно з довідкою, від 1927 р. направлявся для проведення комуністичної пропаганди на території Німеччини зі збереженням контактів з англійськими та російськими (радянськими) комуністами. Відповідно до агентурного повідомлення з Праги, Максимович був дуже небезпечним агітатором. У газеті «Фоссіше Цейтунг» від 6 липня 1927 р. він фігурує як український націоналіст, а в «Охт Експрес» від 8 травня 1928 р. – як український націонал-комуніст⁵⁶. Саме про цього члена ЦК КПЗУ давав свідчення Порайко в 1937 р.

Огляд архівної кримінальної справи на ексчлена ЦК КПЗУ Романа Турянського (1894–1940) не виявив будь-яких свідчень проти Порайка. Не дала позитивного результату щодо наявності свідчень проти Порайка й аналогічна перевірка архівної справи арештованого в 1933 р. Б.В. Шацького-Скарбека. У справі Ю.М. Коцюбинського Порайко як завербований ним також не проходив⁵⁷.

Для перевірки правдивості обвинувачення Василя Порайка щодо «шкідництва в промисловості, будівництві і сільському господарстві та антирадянської діяльності» на посаді заступника голови РНК УРСР (1930–1937) слідчими було проведено детальний огляд 38 архівних кримінальних справ⁵⁸.

Перевіряли справи на радянських партійних діячів за період 1920–1930-х рр. у Харкові, Києві, Чернігові, Вінниці та інших містах УРСР. Зокрема перевірялися справи В. Легкого, А. Сенченко, І. Мусульбаса, М. Василенка, М. Межуєва, М. Зіненка, М. Постолювського, О. Лісовика, О. Триліського, І. Воробйова, Я. Сердюка, Л. Грушевського, І. Гаврилова, В. Богущького та ін. У більшості випадків у матеріалах цих справ Порайко або не фігурував зовсім, або, якщо й згадувався як керівник антирадянської української націоналістичної організації, то такі свідчення не були документально підкріплені.

В окремих випадках спостерігався тиск з боку слідчих на допитуваних ними осіб. Так, до прикладу, Михайло Голубятников на досудовому допиті 25 серпня 1937 р. дав свідчен-

⁵² ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 40215-фп. Кримінальна справа В.І. Порайка. Т. 2. Арк. 2–5.

⁵³ Там само.

⁵⁴ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 40215-фп. Кримінальна справа В.І. Порайка. Т. 2. Арк. 8–9.

⁵⁵ Там само. Арк. 11–12.

⁵⁶ Там само. Арк. 13.

⁵⁷ Там само. Арк. 15–33.

⁵⁸ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 40215-фп. Кримінальна справа В.І. Порайка. Т. 2. Арк. 34–173.

ня про Порайка як про контактну особу організації з урядами Польщі та Німеччини й організатора шкідництва на автомобільних дорогах, а в судовому засіданні 24 жовтня 1937 р. заперечив усі надані ним раніше свідчення, заявивши, що він обмовив інших фігурантів своєї справи, у тому числі – і Порайка, із яким у нього були добрі стосунки⁵⁹. Такі ж випадки повторилися й під час судових засідань 1937–1938 рр. у справах Ф. Тесленка, М. Варфоломієва, І. Мірошниченка та ін.⁶⁰ У довідці щодо справи голови Спілки письменників УРСР Антона Сенченка (1898–1937) зазначено, що на суді 28 березня 1937 р. він відмовився від свідчень, які дав на попередньому слідстві, та заявив, що вони були ним же вигадані в стані депресії⁶¹.

Єдина очна ставка у справі Василя Порайка була проведена між ним та екснаркоком комунального господарства Миколою Межуєвим, про що згадувалося в нашій попередній статті. Було з'ясовано, що під час цієї слідчої дії Порайко не підтвердив свідчення Межуєва та назвав їх неправдивими, як і вербування в «організацію»⁶².

Г.В. Терезанська (дружина А.А. Хвилі), переказуючи слова М.М. Крупеник (дружина П.П. Любченка), стверджувала, що у Порайка було доручення від «організації» вийти на контакт з німецьким консулом у Києві та передати йому матеріали державного й оборонного значення. У цій справі М.М. Крупеник допитана не була, її місце знаходження в 1955 р. не було відомим⁶³, що не дивно, адже в ніч з 29 на 30 серпня 1937 р. П.П. Любченко та М.М. Крупеник були знайдені мертвими. Офіційна версія: Марію Миколаївну Крупеник застрелив її чоловік Панас Любченко (голова РНК УРСР), який одразу ж вчинив суїцид. Можемо припустити, що подружжя стало жертвами спланованих злочинів НКВС, які надійно прикривалися владою. Адже не випадково співробітники НКВС у м. Києві у вересні 1937 р. збирали як позитивні, так і негативні відгуки щодо цієї події серед жителів столиці та тих, хто перебував у табірному ув'язненні⁶⁴.

Додатково була проведена перевірка фактів щодо «шкідницьких» вказівок В.І. Порайка про вилучення в масовому порядку садіб у селян-одноосібників за невилучення податків у Хмельницькому (у міжвоєнний час – Проскурівському) міському та обласному виконкомах, яка не підтвердила наявності відомостей про ці події. Опитані в процесі перевірки І. Линник, З. Галак та М. Гутман, які працювали в ті роки в Шепетівському райвиконкомі та райкомі партії, подібних фактів не пам'ятали. Допитаний колишній землевпорядник Діденко О.М. засвідчив, що за несплату податків і хлібопоставок в одноосібників конфісковувалося майно, худоба, будівлі тощо. Про директиви щодо вилучення садіб у одноосібників за несплату податків йому не було відомо⁶⁵.

Матеріалів з цього питання у Прокуратурі СРСР та Комітеті Партійного Контролю, як про це говорив В.І. Порайко на допитах в 1937 р., також не було⁶⁶.

Перевірити наявність возів військового зразка та стан автотракторного парку в Київській та Вінницькій області, де Порайко нібито видавав свої шкідницькі розпорядження в 1930-х рр., не було можливим. Складність полягала також у тому, що архіви довоєнного часу (1918–1939 рр.) у Міністерстві сільського господарства УРСР не збереглися. Водночас, жодних постанов чи директив стосовно організації місцевої протиповітряної оборони м. Києва за 1936–1937 рр. за підписом В.І. Порайка у Раді Міністрів УРСР не було знайдено. Допитані свідки П. Гороховський та А. Шинкарьов, які працювали в той період у секретаріаті Комітету оборони, засвідчили, що стосовно місцевої ППО у 1936–1937 рр. Раднаркоком УРСР ухвалювалися відповідні постанови, в обговоренні яких брав участь і В.І. Порайко. На виконання цих постанов по місту Києву будувалися газосховища та інші оборонні об'єкти. Опитані Гороховський та Шинкарьов охарактеризували Порайка з позитивного боку⁶⁷.

Як видно зі свідчень В.І. Порайка стосовно його нібито шкідницької діяльності в дорожньому будівництві, він був пов'язаний з керівником дорожньої будівельної організації України С.М. Єнокіном. Єнокіян – це колишній начальник дорбуду Ушосдора НКВС УРСР. 1937 р. його було засуджено до розстрілу «за шкідництво». Кримінальна справа на нього у 1955 р. перевірялася КДБ при РМ УРСР. Опитані в 1955 р. свідки у справі Єнокіяна В. Лизунов, С. Куценко, Б. Каган, І. Фурер, Д. Руденко, Г. Озерянський та В. Гоєр дали позитивну оцінку його діяльності. Цікаво, що В. Лизунов 23 листопада 1955 р. на допиті в

⁵⁹ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 40215-фп. Кримінальна справа В.І. Порайка. Т. 2. Арк. 143–145.

⁶⁰ Там само. Арк. 124–127, 132–135, 146.

⁶¹ Там само. Арк. 40–41.

⁶² Там само. Арк. 263.

⁶³ Там само. Арк. 267.

⁶⁴ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 51391-фп. Агентурна справа П.П. Любченка. Т. 1. Арк. 2–9.

⁶⁵ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 40215-фп. Кримінальна справа В.І. Порайка. Т. 2. Арк. 174–185.

⁶⁶ Там само. Арк. 183.

⁶⁷ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 40215-фп. Кримінальна справа В.І. Порайка. Т. 2. Арк. 186–204.

рамках перевірки у справі С.М. Єнокія заявив, що 8 травня 1937 р. він дав неправдиві свідчення проти свого колишнього начальника через тиск та погрози від слідчого Єременка. У грудні 1955 р. справа Єнокія з матеріалами перевірки була направлена в Головну військову прокуратуру для закриття за відсутністю складу злочину⁶⁸.

Справа за обвинуваченням М.М. Попова, якого на допитах згадував В.І. Порайко, за рішенням Військової колегії ВС СРСР від 14 березня 1956 р., була закрита за відсутністю складу злочину⁶⁹.

Виходячи з вивчення вказаних оглядових довідок на цих та інших фігурантів справи В.І. Порайка, можна дійти таких висновків. По-перше, ця кримінальна справа була повною фальсифікацією на замовлення Москви. На наш погляд, Порайко, як і інші члени українського радянського уряду, був «незручним» для московських більшовиків – він був противником подальшого згортання процесів українізації, збільшення експлуатації українських людських і природних ресурсів та повної втрати самоідентифікації української держави. По-друге, практика фіктивних свідчень та стандартних «штампованих» звинувачень масово застосовувалася московським комуністичним режимом для знищення будь-якої опозиції чи національної еліти. Не дотримувалися навіть норми чинного законодавства в галузі кримінального права та процесу, що не давало ні найменшого шансу на справедливий суд чи захист для обвинувачених.

Висновком за результатами перевірки, проведеної слідчими спецвідділу КДБ УРСР у справі В.І. Порайка, яку було завершено 27 квітня 1957 р., пропонувалося направити справу на розгляд у Головну військову прокуратуру на предмет скасування вироку Військової колегії Верховного суду СРСР від 24 жовтня 1937 р. та закрити цю справу за відсутністю складу злочину⁷⁰.

16 травня 1956 р. військовим прокурором КВО генерал-майором юстиції І. Бударгіним подано протест у порядку нагляду у справі Н.Д. Морозової. Була внесена пропозиція щодо скасування постанови особливої наради НКВС («трійки») СРСР у справі Морозової-Порайка від 4 листопада 1937 р. Основними підставами для скасування цього рішення Бударгін вважав те, що проти Морозової не було висунуто жодних обвинувачень, її засуджено виключно як члена сім'ї зрадника Батьківщини, однак проведені нові слідчі дії у справі Порайка (тобто описана вище перевірка) довели, що чоловік Морозової був засуджений безпідставно. Прокурор просив скасувати постанови ОН НКВС від 4.11.1937 р. та закрити справу за відсутністю складу злочину. Військовий трибунал КВО у визначенні за № 533/0-56 від 19 червня 1956 р. задовільнив протест військового прокурора КВО, і, отже, Н.Д. Морозова стала вважатися реабілітованою⁷¹.

По отриманні довідки про реабілітацію Н.Д. Морозова звернулася до голови військового трибуналу КВО з листом, у якому зазначила, що вона отримала довідку про власну реабілітацію, але довідки стосовно реабілітації її чоловіка В.І. Порайка вона не має. У відповіді на цей лист заступник голови військового трибуналу КВО полковник юстиції Захарченко відповів, що справа перебуває на розгляді Головної військової прокуратури в Москві⁷².

3 вересня 1956 р. у висновку ГВП, який було затверджено генпрокурором СРСР Р.А. Руденком, були уточнені певні обставини проведеної в листопаді 1955 – березні 1956 рр. перевірки справи В.І. Порайка. Зокрема, увагу привертає той факт, що протоколи допитів окремих свідків у справі фігуранта були повністю сфальсифіковані. До прикладу, долучений протокол справи В.Н. Богуцького в справі останнього був відсутній. Висновок Головної військової прокуратури СРСР погоджував пропозиції слідства КДБ УРСР щодо безпідставних звинувачень та засудження В.І. Порайка в 1937 р., на підставі чого у Військову колегію Верховного Суду СРСР направили пропозицію про скасування вироку у справі Порайка за нововиявленими обставинами та закриття справи за відсутністю складу злочину. Ухвалою Військової колегії Верховного Суду СРСР від 26 березня 1957 р. за № 4-н 019457/56 В.І. Порайка було реабілітовано. 8 липня 1957 р. комісією партконтролю при ЦК КПРС його було реабілітовано в партійному відношенні⁷³.

У межах компенсації за майно, вилучене та арештоване за рішеннями Військової колегії ВС СРСР у 1937 р., улітку 1957 р. Н.Д. Морозовій було повернуто кошти, в які воно було оцінено з урахуванням тієї суми готівки і облігацій, які також були вилучені слідством. Повторна спроба Надії Дмитрівни віднайти свої дипломи, які могли б сприяти її пра-

⁶⁸ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 40215-фп. Кримінальна справа В.І. Порайка. Т. 2. Арк. 205–231.

⁶⁹ Там само. Арк. 232–233.

⁷⁰ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 40215-фп. Кримінальна справа В.І. Порайка. Т. 2. Арк. 270.

⁷¹ ЦДАГОУ. Ф. 263. Оп. 1. Спр. 36569. Кримінальна справа Н.Д. Морозової (Морозової-Порайко). Т. 1. Арк. 37–42.

⁷² Там само. Арк. 46–47.

⁷³ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 40215-фп. Кримінальна справа В.І. Порайка. Т. 1. Арк. 236–240.

цвештуванню за спеціальністю, родинні фотографії та листи полтавського письменника Володимира Короленка до Василя Порайка, які, на думку Морозової, мали всеохопну цінність, не була успішною. Влада посилалася на те, що вказані речі були відсутні в описах вилученого майна Порайків⁷⁴.

У 1960 р. Н.Д. Морозова звернулася до КДБ з проханням видати їй довідку про те, що до арешту в 1937 р. вона проживала в м. Києві. Її прохання було задоволено, що давало можливість знову оселитися в столиці України⁷⁵.

Після 1963 р. будь-яких згадок про Н.Д. Морозову у справі В.І. Порайка більше не було. Станом на поч. 1960-х рр. вона проживала на вул. Пушкінській 42/2, кв. 15. У довідці КДБ СРСР для Миколаївського будинку офіцерів від 23 листопада 1963 р. зазначено, що точно не відомо про те, чи ще є в живих Н.Д. Морозова, адже дані про місце її проживання не були уточненими⁷⁶. Як склалась її доля після реабілітації, наразі невідомо, як і доля сина Порайків – Всеволода.

Висновки. Процес реабілітації Василя Івановича Порайка (1888–1937), якого безпідставно засудили 24 жовтня 1937 р. у ході сфабрикованої справи проти українських радянських вищих партійних діячів, тривав з 1 листопада 1954 по 26 березня 1957 рр. Його ініціатором виступила дружина – Надія Дмитрівна Морозова (Морозова-Порайко), яка також була засуджена як член сім'ї зрадника Батьківщини та відбувала покарання в 1937–1945 рр. в одному із трудових таборів на Колімі. Вимагаючи справедливості ще з 1939 р., вона змогла домогтися бажаного лише в 1957 р. Основною умовою, за якої став можливим процес реабілітації репресованих у сталінських період осіб, була так звана «хрущовська відлига» (1953–1964) – зміна влади в СРСР після смерті Сталіна, викриття культу особи та деяке пом'якшення радянського режиму.

Нам, очевидцям сучасних звіств, що творять на окупованих територіях України в 2014–2023 рр. нацпадки більшовицького режиму в РФ, варто розуміти, що якою б не була політична влада в Кремлі, незалежно від суспільно-політичного устрою, вона століттями не змінює своєї репресивної та імперської суті. Сталінські репресії, голодомор, депортації 1920–1940-х рр. та половинчасті реабілітації в післявоєнний час в 1950–1980-х рр. це лише підтверджують. Історія засудження В.І. Порайка та членів його родини, з подальшою реабілітацією та приховуванням документів і фактів, – яскравий приклад ідеологічного та національного утиску, який чинила та чинить Росія щодо України. Імовірно, у недалекому майбутньому ми станемо свідками, як росіяни «розвінчують» культ особи Путіна, повторюючи уже знайомий сценарій.

Додаток

Подружжя Василя та Надії Порайків (Морозова-Порайко) на одній із партконференцій у Москві в середині 1920-х рр. Фото із приватного архіву О.І. Дроздовського.

⁷⁴ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 40215-фп. Кримінальна справа В.І. Порайка. КНС: особова справа. Арк. 54–57.

⁷⁵ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 40215-фп. Кримінальна справа В.І. Порайка. КНС: контрольна переписка. Арк. 27–28.

⁷⁶ Там само. Арк. 29.

References

- Amons, A. (2008). Represovani heneralni prokurory URSR [Repressed general prosecutors of the USSR]. *Radnyk yustytzii – Counselor of justice*, 1 (8).
- Amons, A., Abramenko, L. (2009). Represovani prokurory v Ukraini: dokumenty, narysy, materialy [Repressed prosecutors in Ukraine: documents, essays, materials]. Kyiv, Ukraine.
- Bilokin, S. (2000). Masovyi teror yak zasib derzhavnoho upravlinnia v SRSR 1917–1941 rr. [Mass terror as a tool of state administration in the USSR in 1917–1941]. Kyiv, Ukraine.
- Boida, A. (2022). Prychyny fizychnoi likvidatsii Vasyliya Ivanovycha Poraika v 1937 r. [Reasons for the physical liquidation of Vasyl Ivanovych Poraiko in 1937]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 4, P. 99–114.

Бойда Андрій Васильович – магістр політології, краєзнавець (Івано-Франківськ, Україна).

Boida Andriy – magister of political science, local historian (Ivano-Frankivsk, Ukraine).
E-mail: boida29serpnia@gmail.com

MAIN LEGAL PROCEEDINGS REGARDING THE POSTHUMOUS REHABILITATION OF V.I. PORAYKO IN 1954–1957

The purpose of the publication is to research and analyze the events surrounding the rehabilitation of the former deputy chairman of the council of people's commissars of the USSR in 1930–1937 and general prosecutor in 1927–1930 Vasyl Ivanovich Porayko (1888–1937) and his wife, ex-editor of the preschool literature department in the publication «Soviet School» (Kyiv), Nadia Dmitrivna Porayko-Morozova (1891–?). **Research methods.** The use of methods of source analysis contributed to the systematization of primary information (criminal cases against V.I. Porayko, N.D. Morozova-Porayko, A. Khvylyya, an agent case against P. Liubchenko and other archival documents) and the use of the historical and systematic method allowed to study the main legal procedures around the posthumous rehabilitation of V.I. Porayko in 1954–1957 and to summarize the obtained information. **Scientific novelty.** The consequences of the arrest and physical liquidation of V. Porayko in 1937 for his family in Kyiv in 1937–1939 and for the family in Galicia in 1945–1946 were analyzed. To conduct a proper research, previously unpublished archival documents from the funds of the State security service of Ukraine, GAMO, the archive of the Security service of Ukraine in the Ivano-Frankivsk region of the Central Ukrainian state administration of Ukraine and other archival departments of Ukraine and the Russian Federation were put into scientific circulation.

Conclusions. The rehabilitation process of V.I. Porayko (1888–1937), who was unjustly convicted on October 24, 1937 in the fabricated case against Ukrainian Soviet senior party figures, lasted from November 1, 1954 to March 26, 1957. It was initiated by Porayko's wife – Nadiia Dmytrivna Morozova (Morozova-Porayko), who was also convicted as a family member of a traitor to the Motherland and served her punishment in a labor camp on the Kolyma in 1937–1945. Demanding justice since 1939, she was able to achieve what she wanted only in 1957. The main condition under which the process of rehabilitation of those repressed during the Stalinist period became possible was the so-called «Khrushchev thaw» (1953–1964), a change of power in the USSR after Stalin's death, the exposure of the cult of personality, and a certain relief of the Soviet regime.

Key words: Porayko, Morozova-Porayko, repression, rehabilitation, Main State Archive of the Security Service of Ukraine, Central State Archive of Public Associations of Ukraine.

Дата подання: 15 березня 2023 р.

Дата затвердження до друку: 20 квітня 2023 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Бойда, А. Основні юридичні процеси щодо посмертної реабілітації В.І. Порайка в 1954–1957 рр. *Сіверянський літопис*. 2023. № 2. С. 79–90. DOI: 10.58407/litopis.230209.

Цитування за стандартом APA

Boida, A. (2023). Osnovni yurydychni protsesy shchodo posmertnoi reabilitatsii V.I. Poraika v 1954–1957 rr. [Main legal proceedings regarding the posthumous rehabilitation of V.I. Porayko in 1954–1957]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 2, P. 79–90. DOI: 10.58407/litopis.230209.

